

in haar proefschrift over architectuurtekeningen in de achttiende eeuw (*Tekenen ter verlichting*, 2010) aan dat conventies eveneens een rol konden spelen en dat kleuren niet altijd overeenkwamen met de kleur van het gebruikte materiaal. Baudez gaat echter veel uitgebreider op deze zaken in. Interessant is zijn stelling dat schilders een meer schilderachtige benadering hadden en dus kleur gebruikten, terwijl ingenieurs

een meer wetenschappelijke manier van afbeelden voorstonden en streefden naar standaardisatie (conventie). Toch is deze benadering misschien te eenzijdig. De context en de functie zijn in ieder geval voor Nederland, en zeer vermoedelijk ook daarbuiten, essentieel om het kleurgebruik van architectuurtekeningen te kunnen begrijpen.

PIETER VLAARDINGERBROEK

LEON BATTISTA ALBERTI

OVER DE BOUWKUNST

Vertaling Gerard Bartelink, nawoord Koen Ottenheim, Amsterdam (Boom) 2022, 616 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789024446827, € 49,90

Afgelopen jaar verscheen bij Boom een Nederlandse vertaling van Leon Battista Alberti's bekende architectuurtraktaat *De re aedificatoria*. Geschreven in de jaren 1450, herwerkt tot aan zijn dood in 1472 en postuum gepubliceerd in 1485, vormde Alberti's werk het eerste geschreven theoretische handboek over de architectuur sinds de klassieke oudheid. Hiermee zette Alberti de traditie in om architectuurtraktaten te schrijven naar het voorbeeld van Vitruvius. Het traktaat is van onschatbare waarde voor de discipline van de architectuurgeschiedenis en -theorie. Dankzij de vertaling door Gerard Bartelink is deze tekst nu beschikbaar voor een breed Nederlandstalig publiek.

Tot nu toe moesten geïnteresseerden in Alberti's tekst zich tevredenstellen met vertalingen in andere Europese talen, zoals de Italiaans-Latijnse editie van 1966, de Engelse van 1988 of de Franse van 2004.¹ In vergelijking met deze vertaalde tekstedities richt Boom zich minder tot een academisch publiek. Dit is

zowel duidelijk aan de opbouw van het boek als aan de aard van de vertaling. Het werk start onmiddellijk met het traktaat van Alberti zelf, zonder kritische inleiding. Na de vertaling volgt een nawoord door Koen Ottenheim, een verzameld notenapparaat, een selectie van architectonische termen met hun Latijnse equivalent, een lijst met onderdelen van de zuil en een bibliografie bij het nawoord. De publicatie sluit af met een verantwoording van de vertaling en de illustraties en een dankwoord. Doordat het boek begint met het vertaalde traktaat zelf, nodigt het als het ware uit dit te lezen als een roman. Met de aanbevelingsbrief van Angelo Poliziano aan Lorenzo de' Medici duikt men direct in de architecturale leefwereld van Leon Battista Alberti.

Ook de vertaling richt zich duidelijk op een niet-gespecialiseerd publiek. Ze is gebaseerd op de Italiaans-Latijnse editie van 1966 en relatief los geschreven. De nadruk ligt op leesbaarheid, niet zozeer op letterlijk-

heid van de vertaling. Ze is ook verzorgd door een classicus, vermoedelijk zonder al te grote tussenkomst van specialisten in de architectuurtheorie. Er wordt namelijk nogal vrij omgesprongen met de vertaling van een aantal sleutelwoorden in Alberti's theorie. Het dankwoord vermeldt dat de in 2017 overleden Henk Hoeks, oorspronkelijke redacteur en initiatiefnemer van het project, zeer sterk zijn stempel op de vertaling van Alberti's bouwkundige terminologie heeft gedrukt. Het nawoord heeft eveneens een breed publiek voor ogen. De tekst presenteert de historische context waarin het traktaat tot stand is gekomen, evenals zijn belang voor de architectuurgeschiedenis en -theorie. Het nawoord verzamelt voornamelijk gekend onderzoek, maakt beperkt gebruik van voetnoten en is vergezeld van een bibliografie met referentiewerken.

De focus op leesbaarheid en toegankelijkheid van de vertaling is tegelijk een sterkte en zwakte van het werk. Het boek slaagt erin de lezer op boeiende wijze mee te nemen in een sterk theoretisch en technisch geschrift. Alberti's theorie lezen en begrijpen is zelfs voor specialisten in de architectuur een uitdaging, maar met deze vlotte vertaling wordt dit eenvoudig mogelijk. Wie echter de tekst meer in detail wil lezen en alle finesses van Alberti's theorie wil doorgronden, stuit vermoedelijk al snel op de beperkingen van de vertaling. Ik denk in het bijzonder aan boek zes en negen, waarin Alberti zijn schoonheidsleer uiteenzet. De nieuwe uitgave gebruikt bijvoorbeeld het woord 'schoonheid' om zowel *pulchritudo* als *gratia* en *venustas* te vertalen, waardoor de inhoudelijke specificiteit en het onderscheid tussen deze termen in Alberti's esthetische theorie niet goed te begrijpen zijn.

Zoals eerder vermeld kadert het nawoord de figuur van Alberti in zijn historische context. In plaats van een bespreking te maken per boek, bouwt Ottenheim zijn tekst op rond een aantal thema's die op verschillende plaatsen in Alberti's traktaat aan bod komen. Dit creëert een dynamisch betoog dat van het ene thema op het andere overgaat. Daarbij is de keuze van thema's geschikt om Alberti en zijn ideeën over de architectuur te introduceren bij een breed publiek. De ontwerpprocedures van de architect, het belang van schoonheid, de zuilenordes, het beoogde lezerspubliek van het traktaat, de aandacht voor de klassieke oudheid – het zijn breed toegankelijke thema's die het toelaten verschillende aspecten van Alberti's theorie te belichten. Bovendien verwijst het nawoord naar een aantal gebouwde projecten van Alberti en naar andere geschreven werken uit de geschiedenis van de westerse architectuurtheorie, waardoor de inhoud van het traktaat goed van context wordt voorzien. Vooral in het laatste deel, over het vervolg dat het traktaat kende, komt Ottenheims specialistische kennis over de architectuurgeschiedenis van de Lage Landen tot zijn recht. Hier legt de auteur het verband tussen het trak-

taat en de architecturale ontwikkelingen in onze contreien.

Door deze brede kadering kan in het nawoord niet elk deelaspect met evenveel diepgang worden behandeld. Toch zijn er twee onderdelen waar meer nuance of verfijning mogelijk was geweest. Zo ligt in de bespreking van *concinnitas* (een harmonisch geheel dat meer is dan de som der delen) nogal sterk de nadruk op haar wiskundige en getalsmatige kant. Het is zeker zo dat het kwantitatieve deel uitmaakt van Alberti's begrip van *concinnitas*. Verschillende onderzoekers hebben echter aangetoond dat de term zich niet tot het wiskundige beperkt.² In het traktaat slaat *concinnitas* op zowel het kwalitatieve als het kwantitatieve. Dit komt bijvoorbeeld sterk tot uiting in boek zes, waar Alberti de ontwikkeling van de architectuur als discipline beschrijft. Hier vertelt hij hoe men door de eeuwen heen in Azië, Griekenland en Italië kennis opdeed omtrent de wetmatigheden die aan de basis liggen van de natuur, en hoe deze kunnen worden toegepast in het bouwen. Met andere woorden: men leerde wat *concinnitas* inhield. Zo kregen de inwoners van Azië de sleutel 'aangereikt om de verschillen te ontdekken die bij het uitvoeren van bouwwerken optraden in getal, ordening, plaatsing en uiterlijke vorm'. De Grieken leerden onder meer 'hoe wat rechts was kon harmoniëren met links, verticale elementen met horizontale, wat dichtbij was met wat zich op afstand bevond. Ze voegden toe of namen weg, maakten het grotere gelijk aan het kleinere, het gelijke aan het ongelijke, het eerste aan het laatste.' De Romeinen, op hun beurt, kwamen tot het inzicht dat men een gebouw niet anders moest opzetten 'dan op de manier waarop een dierlijk organisme in elkaar zit. Bij het paard bijvoorbeeld bedachten ze dat het ongewoon zou zijn als dat dier niet bij uitstek geschikt zou zijn voor juist die toepassingen waarvoor de vorm van zijn ledematen wordt geprezen. Daarom dachten ze ook dat de aantrekkelijkheid van de vorm nooit los was te zien van het praktische gemak waar men op uit was.' In alles wat de inwoners van Azië, Griekenland en Italië leerden over de wetmatigheden van de natuur kwam het kwalitatieve evenzeer naar voren als het kwantitatieve. Voor Alberti hing schoonheid niet alleen af van wiskundige wetmatigheden, maar ook van het aanpassen van de vorm naar zijn toepassing, het samenbrengen van tegengestelden in een evenwichtig geheel, of het creëren van eenheid in een plan of concept.

Hoewel het deel 'Oudheid of eigen tijd' met nuance geschreven is, start het met een nogal gedurfde uitspraak die voor discussie vatbaar is. Ottenheim stelt hier namelijk dat het traktaat 'geen handleiding is voor eigentijdse, vijftiende-eeuwse ontwerpogaven'. Het is zeker zo dat Alberti geen direct toepasbare recepten voorschrijft. Maar de tekst is wel duidelijk een poging om bij te dragen aan de architectuur zoals

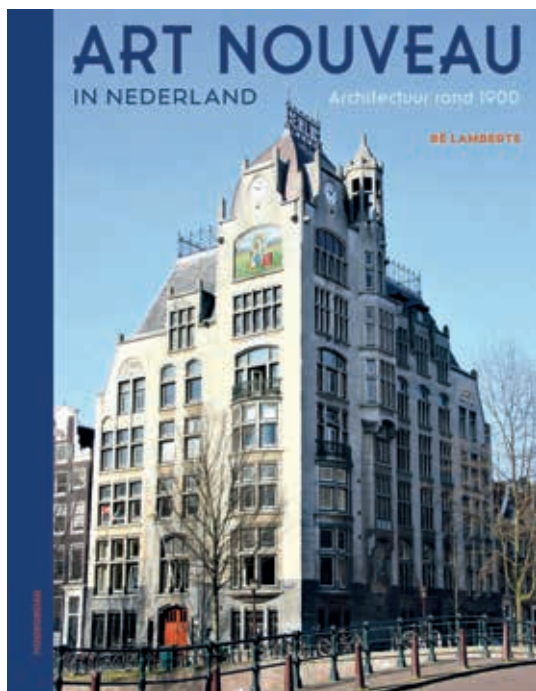
Alberti deze voor ogen had. Voor Alberti gaat het erom dat de architect zijn plaats inneemt in de evolutie van zijn kunst om de ware principes ervan te achterhalen. De studie van de gebouwen van de klassieke oudheid is een logische stap voor wie wil bijdragen aan de continue evolutie van de discipline. Ze gelden als voorbeeld voor imitatie en verbetering. Hoewel dus geen hapklare recepten worden voorgeschreven, heeft het traktaat zeker een eigentijdse toepassing voor ogen.

Deze nuances nemen niet weg dat de vertaling van het traktaat en het nawoord van Ottenheim een mooie bijdrage leveren aan de discipline van de architectuurgeschiedenis en -theorie. Ook bieden ze architecten en liefhebbers van renaissance-architectuur een goede introductie tot Alberti's werk. De publicatie sluit bovendien aan bij het initiatief van uitgeverij Architectura & Natura om een aantal boeken van Scamozzi's *L'idea della architettura universale* beschikbaar te stellen aan een breed publiek (eveneens in samenwerking met Koen Ottenheim).³ Men kan alleen maar hopen dat deze Nederlandse vertalingen van sleutelteksten

uit de geschiedenis van de architectuurtheorie worden gevolgd door gelijkaardige initiatieven.

NELE DE RAEDT

- 1 Leon Battista Alberti, *De re aedificatoria [De architettura]*, vert. en red. G. Orlando en P. Portoghesi, 2 dln., Milaan 1966; Leon Battista Alberti, *On the Art of Building in Ten Books*, vert. J. Rykwert, N. Leach en R. Tavernor, Cambridge MA/Londen 1988; Leon Battista Alberti, *L'art d'édifier*, vert., toel. en annot. P. Caye en F. Choay, Parijs 2004.
- 2 C. van Eck, *Organicism in Nineteenth-Century Architecture. An Inquiry into its Theoretical and Philosophical Background*, Amsterdam 1994, 45-62; C. Smith, *Architecture in the Culture of Early Humanism. Ethics, Aesthetics, and Eloquence 1400-1470*, New York 1992, 80-97; J. Poeschke, 'Zum Begriff der "concinnitas" bei Leon Battista Alberti', in: F. Büttner en C. Lenz (red.), *Intuition und Darstellung. Erich Hubala zum 24. März 1985*, München 1985.
- 3 V. Scamozzi e.a., *Vincenzo Scamozzi, architect te Venetië. De grondgedachte van de universele bouwkunst. Boek III: villa's en landgoederen*, Amsterdam, 2003; V. Scamozzi e.a., *Vincenzo Scamozzi, architect te Venetië. Boek VI: Zuilenorden*, Amsterdam 2008.

BÉ LAMBERTS

ART NOUVEAU IN NEDERLAND ARCHITECTUUR ROND 1900

Gorredijk (Noordboek) 2021, 416 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789056156893, € 49,90

Het ontbreken van een uitgebreide studie van Jugendstil/Nieuwe Kunst/art nouveau-architectuur in Nederland vormt al decennia een groot hiaat in onze kunsthistorische literatuur. Behalve publicaties over enkele individuele ontwerpers en gebouwen, een paar lokale inventarisaties en enkele korte stukken in overzichtswerken is er niets. Een kloek boek van meer dan vierhonderd pagina's in groot formaat, met meer dan driehonderd foto's, bijna allemaal in kleur, is in deze

leegte meer dan welkom. *Art Nouveau in Nederland* toont honderden bekende en onbekende gebouwen in alle soorten en maten in het hele land, en nog veel meer architectonische en decoratieve details. Het biedt daarmee een mooi overzicht van de rijkdom van deze stijl in onze dorpen en steden.

Desondanks is dit bij lange na niet de studie die de genoemde lacune in onze kennis opvult. Dat komt vooral doordat dit boek ook een heleboel niet biedt.